

it was Hanna Barvinok's husband, Panteleimon Kulish, who brought Marko Vovchok into Ukrainian literature. Kulish put a lot of time and resources to arrange printing the "Folk Short Stories», the first collected stories by Marko Vovchok. But he never found a time or desire to help his own wife, associate and assistant who always stood by him. Hanna Barvinok printed her works primarily in magazines, and Kulish's intentions to prepare for publishing Hanna Barvinok's works remained only intentions. The first complete publication of her works in 1902 was done by her friend, the writer and socio-cultural activist Borys Grinchenko.

Key words: *Hanna Barvinok, Ukrainian literature, short story, literary work, ethnographic prose.*

УДК 821.161.2-6.09«18/19»

Інга Погребняк

УКРАЇНОЦЕНТРИЗМ ЕПІСТОЛЯРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ. (СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано україноцентричний вектор епістолярію через призму семіотичного аспекту. З'ясовано провідні україноцентричні особливості письменницького епістолярію кінця ХІХ — початку ХХ ст., визначено, що саме листування стає для багатьох митців відкритою трибуною обговорення найсуттєвіших соціально-політичних питань часу.

Ключові слова: *семіотика, знакова система, знак, україноцентризм, епістолярій.*

Постановка проблеми. Основними тенденціями сучасного українського літературознавства є зацікавлення комплексним вивченням методів, прийомів, напрямів, течій, зокрема семіотичних підходів, які дають змогу дешифрувати знакову систему певних явищ. Процеси, які пов'язані з передачею, зберіганням і переробкою інформації в природі та суспільстві, протікають з використанням знакових систем чи позасистемних (ізолюваних) знаків, тобто є семіотичними. Інтереси семіотики поширюються на людську комунікацію, зокрема на епістолярій, що й зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семіотика — наука про різні знаки й системи знаків (мовні й немовні), що їх використовують в людському суспільстві для передавачі інформації [1, 1114]. Крім базового визначення як «вивчення знаків», серед провідних науковців-семіотиків існують значні відмінності стосовно того, що семіотика в себе включає. Одним з найпопулярніших є твердження Умберто Еко про те, що «семіотика пов'язана з усім, що може бути сприйнято як знак» [2, 7]. Семіотика включає дослідження не лише про те, що ми називаємо знаками в повсякденній мові, але й щось, що означає щось інше. В семіотичному сенсі знаки набувають форму слів, образів, звуків, жестів, об'єктів.

Сучасні вчені вивчають знаки не ізолювано, а як частину семіотичних знакових систем, вони

досліджують проблеми щодо створення значення і реальності (дійсності). Теорії знаків (чи символів) з'являлися протягом історії філософії з давніх часів. Одне з перших послань на семіотику як галузь філософії з'являється в есе Джона Локка «Про людське розуміння» у 1690 р. Дві основні традиції в сучасній семіотиці трактуються у працях швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра і американського філософа Чарлза Сандерса Пірса. Соссюрівський термін «семіологія» (взятий з його рукописів) датується 1894 р., проте перше видання його курсу із загальної лінгвістики, опубліковане посмертно в 1916 р., містить інформацію про те, що «можна уявити собі науку, яка вивчає роль знаків як частини суспільного життя. Це буде частиною соціальної психології, а отже, і загальної психології. Назвемо це семіологія (від грец. *semeion* — “знак”» [3].

Водночас, якщо для лінгвіста Соссюра семіологія була «наукою, що вивчає роль знаків як частини суспільного життя», то філософ Чарлз Пірс у дослідженнях, які він назвав «семіотичними», визначив «формальне вчення про знаки», яке тісно пов'язане з логікою [4, 227]. Пірс і Соссюр широко трактуються як засновники семіотики, які визначили дві основні теоретичні традиції. Термін «семіологія» Соссюра використовується для позначення соссюрівської традиції, а термін «семіотика» відносять до традиції Пірса.

Виклад основного матеріалу. Одним із представників української інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. є Б. Грінченко, в епістолярії якого превалює україноцентрична проблематика. Своїм життям, діяльністю в різних сферах — від учительства до упорядкування словника, від письменницької праці до книговидання, від збирання фольклору до епістолярних дебатів — він намагався надати україноцентризму нового змісту, прагнув вивести інтелігенцію за межі «темного життя», інфантильного існування поза межами конкретної діяльності в ім'я народу. Вболіваючи про освіту для простого народу, Грінченко невтомно звертався до тогочасної інтелігенції, намагаючись долучити «вищий клас» до проблем села, зупинити національну еміграцію, навчити людей розуміти суспільні процеси. Його хвилювало повсякденне життя селян, адже, працюючи по 15–16 годин на добу, вони фізично не мали змоги долучитися до «високих ідей». Б. Грінченко вважав, що просвітництво тісно пов'язане з самоповагою, не розумів, як можна говорити про самоповагу, коли людей «ругають площадними словами» [5, 1 арк.]. На думку Б. Грінченка, просвітництво «прирівнює» людей, і тому завдання свідомої людини — з'єднати народ з інтелігенцією, вивести селян за межі «загальмованої національної психології», анулювати ту прірву, яка існує між різними класами українського суспільства. Проте він не лише намагався долучити українську інтелігенцію до просвітницької діяльності на селі, але й дбав, аби зерна просвітництва не падали у неродючий ґрунт, а прагнення селян до освіти не «убивались положеніємъ “лягавой собаки”, которую привязывають къ колесу арбы!» [5, 1 арк.]. Ключова ідея українського просвітництва, за Грінченком, прочитується так: не може людина із незадоволеними фізичними потребами розвивати потреби духовні, тому «не заботиться о народномъ благосостояніи — это значитъ строить зданіе на песке» [5, 2 арк.]. Він наголошував, що кожен має дбати про добро громадське, щоб люди були здорові і тілом і духом. У залежність від цього він ставив благоустрій і процвітання країни, тому у створенні необхідних умов для життя людей вбачав призначення української інтелігенції: «Кожен мусить дбати, щоб люди наші не дикі, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а наїдені й напитені. Повинен дбати, щоб наша земля укрилася не болотами й пісками, а полями з важкоколосим хлібом, садками запашними та лісами зеленими. І тільки той, хто дбає про се, тільки той і відбуває як треба громадську повинність» [6, 337].

У тогочасному українському суспільстві гостро стояло питання консолідації національної інтелігенції, до якої входили в основному вихідці із збіднілих дворян, духовенство, освічені селяни та міщани. Болючою проблемою громадських

рухів був відрив від рідної землі тогочасної молоді — соціально-революційні ідеї та космополітизм швидко поширювались і проростали у душах молодих людей: «Московська стихія, культура й мова були поширені в Києві і впливали на нас, українську молодь, у літературі й особливо в школі, де всього вчено по-московськи і не було української мови, навіть як окремого предмету», — писав Дмитро Багалій [7, 83]. Космополітичні ідеї стрімко поширювались та пропагувались у тодішній російській пресі, яка розходила великими накладками, а українці не мали вільних органів друку, які утверджували б національну ідею, а те, що було дозволено друкувати, проходило фільтрацію прискіпливої цензури.

Навіть у листуванні з родиною Грінченко не уникав розмов на болючі націєтворчі теми. У листі до дружини Марії він розмірковував про занедбану Шевченкову могилу, відчуваючи у її плачевному стані загально невітшну перспективу української нації: «Зараз я прочитав у газеті, як стрівають Тургенева і які процесії мають зробити при його похороні. Я не знаю, може, що вплив роздратованого почуття зробив те, що мене злість бере, мені тяжко читати це все. Тяжко, бо передо мною стоїть могила нашого народного поета, мученика ідеї, сина народу. Там, над Дніпром, стоїть вона, боки її пообвалювалися, хрест згори донизу списаний прізвищами тих, хто був на цій великій могилі, підгнив і впав. І не можна оправити могилу, не можна нового хреста поставити — поліціянти, маючи наказ “свыше”, не дають і підходити до могили. Це вже більше не велика могила великого поета, до котрої сходилися поклонитися українці, — це вже тепер шпильок, потоптаний поліціантськими ногами ... Що ж мені дорожче — Тургенев чи Шевченко? Про кого ж я буду плакати: про Тургенева, котрому царський похорон воздають, чи про Шевченка, на могилі котрого свині пасуться; що мені рідніше, що для мене важливіше: твори Тургенева чи Шевченкові твори, котрих не то що друкувати, а й читати не дають. Ні, я плачу, та тільки плачу за своїх, бо у нас, українців, стільки того горя й муки, що нема змоги плакати по чужому горю. Ось де причина того, що я так прийняв смерть Тургенева» [8, 1 арк.].

Як бачимо, формально відштовхнувшись від пишного похорону російського прозаїка, Б. Грінченко ставить цілу низку болючих запитань, які стосуються української історичної пам'яті, гідного вшанування очільника українського письменницького канону, утисків українського художнього слова. Тому й не знаходиться у нього співчуття до покійного Тургенева, що він через «царський похорон» уособлює для Грінченка російський царський режим, який гнобить все українське. Найвищим проявом такого гноблення у листі постає могила Шевченка,

яка перебуває у жахливому стані — «боки її пообвалювалися, хрест ... підгнів і впав», «на могилі ... свині пасуться», але до цієї могили за царським наказом не можна навіть наблизитися» [8, 1 арк.].

Прикладом епістолярної сповідальності може бути лист Б. Грінченка до Івана Зозулі, написаний у 1881 р.: « ... Ти щасливіший від мене, бо маєш змогу працювати для святого діла, робити для нашого люду. Я ж і досі сиднем сиджу от тут у цім багні і коли з його видеруся — святий знає, бо од інспектора нічого нема і я певен, що мене у село не пустють. Доведеться гинути тут. Чую і розумію добре, що щодня падаю все нижче та нижче, а де кінець цьому?.. Його не видно тепер для мене ... Я пишу до тебе все уривками та уламками, але вибачай, — бо тепер голова обертом іде, ходиш, як божевільний, бо стільки оце погані скоїлося, що й лік їй і розум свій загубив. ... Печаль великая обняла душу мою и всякия мерзости оточила. И плачу, и рыдаю и знову покы и покы те ж саме роблю, а иноди то й вылаюся препогано, але з лайки нічого не виходе і я поки сумую, і поки лаюся. А що? Чепурно?» [9, 1 арк.]. 1882 р. в листі до Івана Зозулі Борис Грінченко пише: «ти запевне дивуєшся, чом я досі не писав и здивуєшся ще більше, коли я тобі скажу, що не писав того, що просто не хотілося писати. Якась байдужість до всего обняла мене на хвилину и захопила всю мою истоту. Схотилося схватися, залізти у свій куток и сидіти так не вилазючи, щоб люде не побачили, и все думати, думати, думати. Що? Я й сам не знаю, тильки знаю, що щось не так зimmerно робиться, як треба» [10, 1 арк.].

Листування Б. Грінченка з Іваном Липою є доволі цікавим з огляду на єдність публіцистичного, морального й етичного у кореспонденціях. У листі 1893 р. читаємо: «Любий дідьку Йване, питаєтесь про те, де краще Вам зостатися — на селі, чи в Харкові. Скажу так: на село треба, дуже треба діячів, але треба їх і в місті. І там, і там можна зробити величезну користь нашій країні. Дивіцця, де Вам буде зручніше. На селі Вам буде спокійніше, бо не дошкулятиме Вас та “культурна” обстановка, яка мучитиме в городі. За те на селі будете Ви відгороджені від світу. Ви ж, здаєцця, звикли до товариства і тяжко Вам буде жити в самотині. А про те — тоді мабуть видніше буде, як воно складецця. Життя саме штовхне Вас на той чи на той шлях. І той, і той має своє погане, і своє гарне. Я не зважуюсь обстати виразно ні за той, ні за той. Але ж і на тому, і на тому робити можна багато добра. То ж на який підете, там і робитимете» [11, 1 арк.].

Духовна близькість з І. Липою давала Б. Грінченкові право на дружні поради, спрямовані на піднесення української свідомості. У листах суголосно власному кредо з лірики «нумо до праці, брати!» він закликає до роботи, яка була б корисною для України: «Ваша медицина — се

буде Вам тільки спосіб до здобування шматка хліба, чи Ви справді її любите, як ... ну, як Тургенев любив літературу? Яка Ваша діяльність буде *яко Українця*: чи яко лікаря, чи може яко кого іншого, напр. яко письменника? Коли Ви любите медицину, коли Ваша найголовніша праця в житті буде лікарська, тоді йдіть на село і робіть народові користь найулюбленишим Вам способом — лікарством. Коли ж Ви досить байдужі до медицини і вона даватиме тільки Вам змогу придбати шматок хліба, а Ви схочете служити рідному краю — ну, хоч яко письменник, то тоді Вам можна зостатися і в місті. Тільки все ж на село Вам доведеться подивитися, дізнатися, як воно живе, щоб потім могли Ви працювати не на осліп, а добре знаючи тих, на кого працюєте» [11, 1 арк.]. Б. Грінченко усвідомлює, що поза знанням українського села не може відбутися український інтелігент — ані лікар, ані письменник, ані громадський діяч.

У листах до І. Липи відчувається щирість Б. Грінченка до українців-побратимів, де територіально вони не проживали б. Письменник виступав оборонцем простих людей, зі співчуттям писав про «австрійських українців», вважаючи їх одними з найнещасніших на той час народів Європи. Митець з болем згадував, скільки вони витерпіли горя: голодування, адміністративні утиски, глитайські шахрайства, що чинились над ними не тільки чужими, але й своїми, гніт від польського панства — економічний, релігійний і національний: «Тяжко жити людині в такому становищі! Людина шукає змоги вирватися з його, здобути собі кращої долі і добірає спосіб, як се зробити, *добірає пункту, що на його можна було б зіпертися у борні за свою долю*» [11, 2 арк.].

Б. Грінченка пригнічував той факт, що «галицько-буковинський народ» залишався поза увагою тогочасних «проводирів», які дуже мало робили у боротьбі за народні права й долю, лишалися нездатними оборонити простих людей, вперити, що вони мають власну силу здобувати краще життя: «Замість щоб дбати про реальні потреби народні, наші галицькі проводирі навіть і тепер як і перш, гризуцця за *ѣ* та *ы*, а народ виходе умірати з голоду з рідного краю в чужі краї. Що ж дивного, коли народ зневірився в своїх проводирях, коли він почув, що *не тут* той пункт підпорний, що він його знайти мусить, щоб не згинуті?» [11, 2 арк.].

Б. Грінченко з теплотою ставився до простих людей, співчував їм, прагнув допомогти бодай чимось, вселити надію, віру у краще майбутнє. Виправдовував він і тих, хто слухав «добродіятелів» і вірив в оманливі перспективи, адже намучене серце хоче полегкості: «Народ безчасний, думаючи так, бо не знає, як гірко, як тяжко він одурицця. Але це його позивання до визволу, це його надія знайти пункт підпорний там, де його показують москалефілі саме і є тією річчу, що дає москалефілові життя. Частина москалефілів свідомо дурить

народ своїми байками, а частина сама вірить їм. І це дає москалефільській партії змогу жити, *це* (або що не будь таке, як се, коли я тут помиляюся), а не московські рублі» [11, 3 арк.].

Україноцентризм постає в епістолярії визначальним для Б. Грінченка як громадського діяча і ґрунтується на виконанні обов'язку кожного інтелігента перед народом. Саме тому він вимагав від себе та від побратимів, до яких відносять і І. Липу, чітких, послідовних, конкретних дій, зауважуючи, що робиться дуже мало заради загальної справи. На думку письменника, треба напружитися з усієї сили, треба віддаватися цілком цій роботі, тільки тоді народ зрозуміє, хто до нього прихильний: «Треба, щоб народ побачив од нас *реалізовану* прихильність до його, а не слова» [11, 3 арк.].

Б. Грінченко завжди ставив конкретні завдання, виконувати які закликав всіх, кому не байдужий український народ. В одному з листів до І. Липи він апелював до радикальних дій, що матимуть успішні результати, звертав увагу на те, що робити потрібно більше, аби досягти мети: «Тепер видко виразно, що мусимо ми робити. 1) Ми мусимо вбити мрії, вияснити народові, як справді стоїть річ там, де обіцяють народові рай. 2) Ми мусимо впевнити народ, що тільки власну силу розвиваючи може він досягти визволу з свого нещасливого становища та 3) мусимо стати *справжніми*, а не мальваними, проводирями нашому народові, мусимо показуючи, що *ми*, а не *той* ладні положити за його життя» [11, 4 арк.].

Грінченкове бачення місії української інтелігенції співзвучне постулатам народництва. Цей, на думку С. Павличко, «центральный термін української інтелектуальної історії» є багатогранним і характеризує специфічну політичну ідеологію

(через що «літературне народництво було генетично пов'язане з політичним і в свій спосіб його продовжувало»), спосіб художнього існування літератури, стиль або систему стилів. Але головне — народництво виступає «способом теоретичного осмислення культури, формою її критики, культурним дискурсом» [12, 27–28]. Саме в останньому значенні народницькі постулати втілюються в епістолярії Б. Грінченка, зокрема, у тій його частині, яка репрезентує категорію «громадське».

Висновки та пропозиції. У ході аналізу епістолярію української інтелігенції кінця ХІХ — початку ХХ ст. окреслюється структура, яка передбачає наявність суб'єкта (адресанта інформативного повідомлення), об'єкта (адресата інформативного повідомлення) та засобів передачі інформації (листування). Інтерпретування україноцентризму в епістолярії вимагає актуалізації таких семіотичних категорій, як адресант (автор повідомлення), лист (форма побутування закодованого повідомлення) та адресат, який декодує знаки. Україноцентризм викристалізується в епістолярії Б. Грінченка через такі концептуальні позиції, як: праця інтелігенції в ім'я народу, освіта народу, інтелігентська саморефлексія, друк українських книжок, розповсюдження українських книжок, окреслення української ідентичності, моральна свобода українського народу, занепад тогочасних часописів, ставлення до власних творів, місце письменника у літературі, завдання письменника, статус української мови, призначення інтелігенції. На прикладі епістолярію Бориса Грінченка в подальших наукових розвідках є можливість дешифрувати епістолярій інших знакових постатей кінця ХІХ — початку ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
2. Eco U. A Theory of Semiotics. Bloomington, IN: Indiana University Press / London: Macmillan. — 1976. — р. 7.
3. Saussure F. Cours de linguistique générale. Paris: Course in General Linguistics (trans. Roy Harris). London: Duckworth. — 1916. — 123 p.
4. Peirce C. Principles of Philosophy, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, 1931; vol. 2. — р. 227.
5. ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — Спр. 40613. — 2 арк.
6. Грінченко Б. Драми і комедії / Борис Грінченко. — Чернігів : [Б. в.], 1902. — 337 с.
7. Багалій Д. Автобіографія / Д. Багалій // Київ. старовина. — 1992. — Чис. 4. — С. 83.
8. ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — Спр. 33182. — 1 арк.
9. ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — Спр. 40904. — 1 арк.
10. ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — Спр. 40880. — 1 арк.
11. ІР НБУВ. — Ф. ІІІ. — Спр. 40997. — 1–4 арк.
12. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі : моногр. / С.Д. Павличко. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К. : Либідь, 1999. — 447 с.

REFERENCES

1. Busel V.T. (Ed.). (2002). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv, VTF «Perun», 1140 s.
2. Eco U. (1976). A Theory of Semiotics. Bloomington, IN: Indiana University Press; London, Macmillan, s. 7.
3. Saussure F. (1916). Cours de linguistique générale. Paris: Course in General Linguistics (trans. Roy Harris). London, Duckworth, 123 s.
4. Peirce C. (1931). Principles of Philosophy. Ed. *Charles Hartshorne and Paul Weiss*, Vol. 2, p. 227.
5. IR NBUV, F. III, Spr. 40613. 2 ark.
6. Hrinchenko B. (1902). Dramy i komedii. Chernihiv, 337 s.
7. Bahalii D. (1992). Avtobiohrafia. *Kyivska starovyna*, 4, s. 83.
8. IR NBUV, F. III, Spr. 33182. 1 ark.
9. IR NBUV, F. III, Spr. 40904. 1 ark.
10. IR NBUV, F. III, Spr. 40880. 1 ark.
11. IR NBUV, F. III, Spr. 40997. 1–4 ark.
12. Pavlychko S.D. (1999). Dyskurs modernizmu v ukrayinskii literaturi: monohrafiya. Kyiv, Lybid, 447 s.

Инга Погребняк

УКРАИНОЦЕНТРИЗМ ЭПИСТОЛЯРИЯ УКРАИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX в. (СЕМИОТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье проанализирован украиноцентричный вектор эпистолярия сквозь призму семиотического аспекта. Выяснены ведущие украиноцентричные особенности писательского эпистолярия конца XIX — начала XX в., определено, что именно переписка для многих писателей стала открытой трибуной обсуждения важнейших социально-политических вопросов времени.

Ключевые слова: семиотика, знаковая система, знак, украиноцентризм, эпистолярий.

Inga Pogrebniak

UKRAINOCENTRISM OF EPISTOLERY OF UKRAINIAN INTELLECTUALS OF LATE 19 — ERLY 20 CENTURIES (SEMIOTIC ASPECT)

The article analyses the vector of ukrainocentrism in the epistolary through the lens of semiotic aspect. It ascertains the main peculiarities of ukrainocetrism in writing epistolary of the late 19 — early 20 centuries, and it defines that correspondence becomes an open platform for discussion of the prime social and political issues, the ground for ethic and aesthetic discussions, the resource of unbiased literal and critical reflections.

Key words: semiotics, sign system, sign, ukrainocentrism, epistolary.

УДК 821.161.2'06-2.091

Леся Сидоренко

ПАРАМЕТРИ АВТОРСЬКОГО МІФУ ПРО МИТЦЯ У ДРАМІ ОЛЕКСАНДРИ ПОГРЕБІНСЬКОЇ «ПАМ'ЯТІ ГАЛАТЕЇ»

У статті розглянуто драму Олександри Погребінської «Пам'яті Галатеї» як комедію із трагічним фіналом. Міфологічний образ геніального митця, закоханого у власне створіння, сприймається як актуальний, такий що може стати ракурсом розгляду низки проблем, у вирішенні яких зацікавлене молоде покоління, що входить в літературу й шукає орієнтири самоідентифікації. Центральною стратегією стає реінтерпретація міфу, використання його можливостей концептування сучасності, зокрема актуальних для молодого покоління питань про сутність